

Justyna Storozuk

ORCID: 0009-0001-3117-6792

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

Wykluczenie społeczne uczniów z niepełnosprawnością ruchową

Social exclusion of pupils with physical disabilities

Abstrakt

Wykluczenie społeczne dzieci z niepełnosprawnością ruchową, jest poważnym problemem i zagrożeniem dla ich przyszłego życia – zarówno w środowisku społecznym jak i zawodowym. Obejmuje różne aspekty, takie, jak niskie kwalifikacje zawodowe i marginalizację społeczną. z powodu wykluczenia, młode niepełnosprawne ruchowo jednostki, często mają utrudniony start w życiu, co może prowadzić do pojawienia się dalszych problemów, takich jak bezrobocie, problemy ze znalezieniem pracy, czy różnego rodzaju problemy psychiczne.

Artykuł skupia się na problemie związanym z wykluczeniem społecznym uczniów z niepełnosprawnością ruchową w środowisku szkolnym. Ujęto w nim, w sposób wieloaspektowy definicję niepełnosprawności. Przedstawia również zjawisko wykluczenia społecznego uczniów z niepełnosprawnością (w tym ruchową) dotyczącego ich ścieżki edukacyjnej. Przedstawia także istotność integracji społecznej, niepełnosprawnych ruchowo uczniów z pełnosprawnymi rówieśnikami oraz to, jak ważna w tym wszystkim jest rola pedagoga/nauczyciela. Wskazuje również kluczową rolę edukacji inkluzyjnej, która obecnie jest coraz częściej poruszonym w szkolnictwie tematem. Zawiera różne aspekty problemu, jego przyczyny i możliwe konsekwencje.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność ruchowa, wykluczenie społeczne, akceptacja, specjalne potrzeby edukacyjne.

Abstract

The social exclusion of children with physical disabilities is a serious problem and threat to their future lives – both socially and professionally. It covers different aspects, such as low professional qualifications and social marginalisation. Due to exclusion, young people with physical disabilities often have a difficult start in life, which can lead to further problems such as unemployment, difficulties in finding a job or various kinds of psychological problems. The article focuses on the problem of social

exclusion of students with physical disabilities in the school environment. It includes a multifaceted definition of disability. It also presents the phenomenon of social exclusion of students with disabilities (including physical disabilities) regarding their educational path. It also shows the importance of social integration, of physically disabled pupils with disabled peers and how important the role of the educator/teacher is in all this. It also points to the key role of inclusive education, which is now an increasingly frequent topic in schools. It includes different aspects of the problem, its causes and possible consequences.

Keywords: motor disability, social exclusion, acceptance, special educational needs.

Propozycja cytowania: Storożuk, J. (2024). Wykluczenie społeczne uczniów z niepełnosprawnością ruchową. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, 17, 145-155.

Wprowadzenie

W celu podjęcia tematu wykluczenia społecznego uczniów z niepełnosprawnością ruchową należy wyjść od definicji niepełnosprawności. Niepełnosprawność stanowi problem wielowymiarowy, który nie powinien ograniczać się jedynie do uszkodzeń morfologicznych organizmu, bądź obniżenia się poziomu funkcjonowania. Dlatego też do tej pory nie zostały opracowane proste i zarazem uniwersalne kryteria, które pozwoliłyby na rozpoznanie niepełnosprawności. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że posiadanie uszkodzenia ciała to konieczny warunek, który będzie w stanie umożliwić odróżnienie osób z niepełnosprawnością od tych, których aktywność jest również dysfunkcjonalna, lecz posiada innego rodzaju źródło niż defekty organizmu (Kowalik 2007). W obecnej dobie można wyróżnić wiele rodzajów klasyfikacji dysfunkcji narządu ruchu. Inne są systematyzacje spotykane w naukach medycznych, inaczej sformułowane są definicje w ramach nauk humanistycznych i jeszcze odmienne są klasyfikacje prawne.

Definicja niepełnosprawności

Istnieje znacząca liczba definicji oraz podejść do określenia terminu *niepełnosprawność*. Jedną z nich zaproponował T. Gałkowski, pisząc, że „jednostka taka jest w pełni swych praw, znajduje się w sytuacji upośledzającej ją, stworzonej przez bariery środowiskowe, ekonomiczne i społeczne, których nie może tak jak inni ludzie

przewyciężyć wskutek występujących w niej uszkodzeń” (za: Gajdzica, 2007). i pomimo tego, że w sposób bezpośredni pojęcie to nie nawiązuje do potrzeby zewnętrznego wsparcia, zawierają się w niej dwa ważne czynniki, które składają się na wymiar niepełnosprawności: indywidualny i społeczny. W przypadku dysfunkcji narządu ruchu, które posiadają charakter nieustabilizowany, przewlekły, bądź trwałe, przedstawia się czterostopniową klasyfikację (za: Kaiser-Grodecka, 1987):

1. *Dysfunkcje pochodzenia mózgowego* - na przykład dziecięce porażenie mózgowe, spastyczne i wiotkie porażenia i niedowłady kończyn po wylewach do mózgu.
2. *Dysfunkcje pochodzenia rdzeniowego* - które są następstwem np. rozszczepu kręgosłupa, urazu kręgosłupa i rdzenia lub dystrofii mięśniowej.
3. *Dysfunkcje układu kostno-stawowego* - np. zwichnięcie stawu biodrowego, stopa końsko-szpotaowa, schorzenia reumatyczne.
4. *Braki kończyn* - wrodzone lub stany po amputacji.

Jeśli chodzi o klasyfikację stopnia wymaganej pomocy J. Kirenko (1995) wyróżnia osoby, które:

- są w stanie wykonać wszelkiego rodzaju czynności bez żadnej pomocy,
- są w stanie wykonać czynności przy udziale niewielkiej pomocy, pod nadzorem, stosując specjalny sprzęt ortopedyczny,
- wymagają pomocy w wielu czynnościach.

Kiedy przyjmie się szerszą klasyfikację, przedstawia się ona następująco (dot. różnych dysfunkcji ruchu) (Majewicz, 2002):

- osoby poruszające się samodzielnie, które nie wymagają żadnej dodatkowej pomocy,
- osoby korzystające z różnorodnego wyposażenia ortopedycznego (np. kule, chodziki, gorsety, protezy),
- osoby poruszające się na wózku inwalidzkim.

Niepełnosprawność ruchowa i związane z nią zaburzenia sprawiają, że dziecko ma ograniczone możliwości zdobywania doświadczeń poznawczych i społecznych oraz rozwijania aktywności. Jak podkreślają M. Loska i D. Myślińska (2005), [...] rolą osób

i instytucji opiekujących się dzieckiem z niepełnosprawnością jest stworzenie takich warunków do rozwoju, by niwelować skutki niepełnosprawności. Polega to na odpowiednim przystosowaniu najbliższego otoczenia, doborze właściwego oprzyrządowania i takiej organizacji kształcenia, by dziecko jak najpełniej mogło wykorzystać i rozwinąć swój potencjał.

Wykluczenie społeczne osób z niepełnosprawnością

Wykluczenie społeczne jest zjawiskiem, które zostało zapoczątkowane już w starożytności, zaś w latach 70 - tych XX wieku pojawiły się pierwsze naukowe wzmianki dotyczące tego zagadnienia. Pojęcia takie jak „wykluczenie społeczne” inaczej „ekskluzja społeczna” zostały rozpowszechnione w latach 90 - tych ubiegłego wieku. Fundamentalne hasła w opisywaniu ekskluzyjności społecznej wiążą się z niemożnością pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, brakiem możliwości korzystania w pełni z praw społecznych, ograniczonym dostępem do zasobów i dóbr publicznych oraz kulturowych, różnych instytucji, usług oraz systemów społecznych, a także brak uczestnictwa w normalnych aktywnościach, które są charakterystyczne dla danego społeczeństwa, co w efekcie skutkuje wielowymiarową i relatywną deprivacją (Ainscow, 2020). Wykluczenie społeczne stanowi przedmiot badań, a także zainteresowania nauk społecznych, politycznych i ekonomicznych. W warunkach szkolnych wykluczenie jest wynikiem postaw rówieśników wobec ucznia ze specjalnymi potrzebami. P. Plichta (2016) twierdzi, że specjalne potrzeby są w polskiej legislacji definiowane w szerokim ujęciu oraz że dotyczą bardzo zróżnicowanych grup osób:

- niepełnosprawnych, niewidomych, słabowidzących, niesłyszących, słabosłyszących, z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją – z lekką, umiarkowaną lub znaczną;
- niepełnosprawnością intelektualną, autyzmem, w tym z zespołem Aspergera oraz z niepełnosprawnościami sprzężonymi;
- tych, które są niedostosowane społecznie lub zagrożone niedostosowaniem społecznym;
- przewlekle chorujących;

- ze szczególnymi trudnościami w nauce i niepowodzeniami edukacyjnymi;
- przejawiających szczególne uzdolnienia;
- zaburzonych w zakresie komunikacji językowej;
- doświadczających sytuacji kryzysowych lub traumatycznych;
- doświadczających zaniedbań, które wynikają z sytuacji materialnej rodziny;
- z trudnościami adaptacyjnymi, których podłożem są różnice kulturowe, czy też zmiany środowiska edukacyjnego (Chrzanowska, Jachimczak, 2015).

Ocena sytuacji dziecka z niepełnosprawnością w grupie rówieśniczej, dotyczy bardziej uwarunkowań związanych z jego cechami osobowościowymi niż celowymi, jak również często dyrektywnymi oddziaływaniami nauczyciela. Wynikiem obciążenia wysokim stopniem niepełnosprawności, zaawansowaną chorobą, obniżoną sprawnością intelektualną lub zaburzeniami emocjonalnymi jest częstokroć niska efektywność radzenia sobie z rolą ucznia i kolegi, co oczywiście nie ułatwia akceptacji ze strony rówieśników.

Należy nadmienić, że każdy rodzaj niepełnosprawności, bez względu na postać, niesie ze sobą trudności w rozwoju i nauce, naruszając przy tym sferę emocjonalno-społeczną i wyzwalając u rówieśników negatywne reakcje (Maciarz, 1999). W związku z tym faktem istotne jest wspieranie społecznej integracji dzieci z niepełnosprawnością. Jest to zadanie dla edukacji inkluzyjnej, gdyż stanowi ona odpowiedź na społeczne oczekiwania, które płyną w odniesieniu do zaangażowania w rozwój osobowościowy każdego człowieka, co jest realizowane na drodze wzajemnych interakcji osób pełnosprawnych i tych ze specjalnymi potrzebami.

Dziecko zaczyna dostrzegać swoją niepełnosprawność ruchową stopniowo, podczas kontaktów z najbliższym otoczeniem i w wyniku dokonywanych porównań z innymi dziećmi. Niejednokrotnie do pełnego uświadomienia sobie obecności dysfunkcji narządu ruchu dochodzi w momencie, kiedy dziecko zaczyna wychodzić poza krąg rodzinny i sąsiedzki. Zazwyczaj, jest to związane z rozpoczęciem uczęszczania do przedszkola czy też początkiem

edukacji szkolnej. Sposób, w jaki dziecko dojdzie do tego, że jest w jakiś sposób odmienne fizycznie, będzie odpowiadał za dalszy proces jego przystosowania (Majewicz, 2012). W momencie, gdy młody człowiek zetknie się z negatywnymi reakcjami otoczenia pod postacią: ośmieszenia, drwin i przezwisk może to spowodować, że proces uświadamiania sobie własnej odmienności będzie przebiegał pod postacią szoku, czemu będą towarzyszyły silne negatywne emocje w postaci rozpacz, lęku, upokorzenia i wstydu, a w wyniku tego może ukazać się wrogość do innych i nienawiść do samego siebie.

Moderowanie oraz wspieranie relacji pomiędzy dzieckiem niepełnosprawnym ruchowo z pełnosprawnymi rówieśnikami, stanowią zadanie nauczyciela wspomagającego rozwój dziecka. Bardzo ważną kwestią do rozstrzygnięcia jest rola grup rówieśniczych wspomagających integrację społeczną dzieci z niepełnosprawnością (w tym ruchowo). Badania realizowane jakiś czas temu w grupach dzieci pełno- i niepełnosprawnych, wskazują na silny związek między naturalnym, niewymuszonym wspieraniem integracji społecznej dzieci z niepełnosprawnością przez pełnosprawne grupy rówieśnicze, a uspołecznieniem tych pierwszych (Al-Khamisy, 2002). Jedną z najważniejszych cech relacji wspierających jest obserwowana chęć pomocy i życzliwość względem niepełnosprawnych kolegów, co stanowi fundament do nabycia przez dzieci zdrowe pozytywnego nastawienia, postawy tolerancji i akceptacji dla niepełnosprawności.

Innym aspektem jest to, że dzieci sprawne, nieobarczone stereotypami, będą potrafiły dostrzec u niepełnosprawnych wiele zdolności i pozytywnych cech, również takich, które tworzą obraz wyjątkowości. Do najważniejszych zmiennych, wpływających na akceptację dziecka z niepełnosprawnością wśród rówieśników, należą umiejętności interpersonalne, jak również cechy osobowościowe dziecka z niepełnosprawnością.

Z jednej strony rodzi to określone konsekwencje dla procesu ewentualnej stygmatyzacji i wykluczenia, z drugiej jednak tworzy warunki do określenia wymogów rozwoju osobowościowego dzieci z niepełnosprawnością. Określenie pożądanych zmian, wywołanych oczekiwaniami grupy rówieśniczej, wpływa stymulująco na

funkcjonowanie dzieci z różnymi niepełnosprawnościami i wywiera większy wpływ na ich rozwój społeczny. Konsekwencją tego zjawiska jest potrzeba rozwoju nieodbiegającego od wzorów społecznie akceptowanych - wówczas jego adaptacja i proces uspołeczniania przebiega szybciej (Skibska, Warchał, 2011).

Integracja społeczna uczniów niepełnosprawnych z pełnosprawnymi rówieśnikami

Integracja społeczna ucznia jest wspierana przez warunki konieczne dla funkcjonowania edukacji inkluzyjnej. Są one podstawowym warunkiem działań wspomagających w humanistycznym podejściu do nauczania. Należy nadmienić, że efektywne tworzenie warunków, które będą wspomagały rozwój jest oparte na zasadach empatii, otwartości, autentyzmu, a także postawy bezwarunkowej akceptacji. Ujęcie humanistyczne, przedstawia ciągle urzeczywistnianie potencjału człowieka co w szczególności jest istotnym argumentem w edukacji. Zwraca się tutaj uwagę na ważną rolę wychowania i kształcenia holistycznego człowieka, a nie tylko jego umysłu.

Do głównych celów edukacji humanistycznej należy (Combs, 1981):

- akceptacja potrzeb i celów ucznia, a także budowanie w większej mierze jego doświadczeń niż programów o charakterze edukacyjnym;
- ułatwianie uczniom procesu samorealizacji w obszarach, które będą właściwe dla ich możliwości rozwojowych;
- przyspieszanie nabywania podstawowych umiejętności i kompetencji (mniej szkolnych, a bardziej osobistych, interpersonalnych, komunikacyjnych, społecznych), które są niezbędne do życia w społeczeństwie wielokulturowym;
- uznawanie znaczenia ludzkich uczuć, wartości i percepcji w procesie kształcenia;
- stwarzanie dla ucznia klimatu aktywizującego, rozumiejącego, podtrzymującego oraz pobudzającego;

Kiedy analizuje się kierunek rozwoju w stronę integracji społecznej uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi należy wykazać także niebezpieczeństwa związane z doborem nieprawidłowych metod pomiaru, jak również ewaluacji ograniczeń aparatu pojęciowego, którego używa się podczas oceny osiągnięcia uspołeczniania uczniów z niepełnosprawnością. Dominacja wspomaganie przez nauczycieli sfery poznawczej dziecka jest częstokroć predykatorem nieadekwatnego sposobu oceniania progresu w odniesieniu do całościowego zachowania i rozwoju. Natomiast ogólnikowe cele, które kryją się za integracją społeczną, czyli: wspomaganie poczucia własnej wartości tudzież wszechstronny rozwój osobowy mogą nie wnosić żadnych zmian w procesie samoakceptacji ucznia, a także w kształtowaniu postawy wobec szkoły oraz pełnosprawnych rówieśników.

Ważnym aspektem jest to, żeby programy wspierania integracji społecznej uczniów korespondowały z diagnozą psychopedagogiczną, aczkolwiek należy stwierdzić, że nie zawsze diagnoza taka jest na tyle precyzyjna, aby mogła służyć nauczycielowi podczas jego pracy (Zarębska, 2002). Środkiem realizacji optymalnej integracji społecznej uczniów niepełnosprawnych powinno być zatem opracowanie wartościowych programów diagnostyczno-rehabilitacyjnych, które z jednej strony będą towarzyszyły prawidłowemu rozwojowi osobowemu ucznia, zaś z drugiej będą pozwalały na nabywanie przez niego kompetencji społecznych. Można je również wykorzystywać w celu tworzenia indywidualnych programów rehabilitacyjnych, jak również do bezpośredniej pracy, która będzie służyła rozwijaniu i korygowaniu procesów psychicznych oraz społecznych u dzieci niepełnosprawnych.

Nauczyciele szkół ogólnodostępnych stają przed zadaniem wspierania indywidualności ucznia, budowania pozytywnych relacji społecznych i pokonywania trudności, które towarzyszą dysfunkcjom rozwojowym. „W tym celu konieczne jest wykreowanie specyficznej postawy pedagogicznej wobec dzieci (...). Perspektywa, z jakiej nauczyciele spostrzegają uczniów, wyznacza kierunek ich pedagogicznego działania. (...) wymaga dostrzeżenia różnorodnych

potrzeb dzieci (...). Nie społeczne porównywanie, lecz indywidualny rozwój dziecka (...) osadzonego w kontekście grupy jest dla nauczania punktem wyjścia i odniesienia. Jego celem jest stworzenie równowagi między indywidualnością uczniów a możliwościami rozwojowymi i edukacyjnymi w kontekście szkoły” (Werning, Lutje-Klose, 2009).

Chociaż proces integracji społecznej przebiega, przede wszystkim przy udziale dominującej roli grupy, to współczesne koncepcje zaakcentowane w pedagogice inkluzyjnej istotną funkcję przypisują nauczycielowi, którego twórcza i aktywna postawa powinna być ukierunkowana na poszukiwanie nowatorskich rozwiązań, a także podejmowanie dodatkowej pracy, dzięki której w sposób szczegółowy będzie miał możliwość analizy ewentualnych dysfunkcji lub uzdolnień dziecka z niepełnosprawnością.

Włączenie dzieci z niepełnosprawnością do grup integracyjnych wiąże się z obawą dotyczącą przygotowania placówek przedszkolnych i szkolnych oraz nauczycieli do uwzględnienia w nurcie kształcenia dzieci o odmiennych sprawnościach, w związku z czym edukacja inkluzyjna będzie wymagała nie tylko zmian w zakresie instytucjonalnym, ale również zmian związanych z nawykami i postawami osób, które tą ideę będą realizowały.

Podsumowanie

Z badań Systemu Informacji Oświatowej wynika, iż dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi to coraz liczniejsza grupa uczniów w szkołach o charakterze ogólnodostępnym. z tego powodu sprawą niezwykle ważną jest budowanie świadomości i akceptacji w pełnosprawnych rówieśnikach, już od najmłodszych lat. Innym ważnym elementem jest edukacja na temat tego, czym jest niepełnosprawność oraz z jakimi problemami i barierami mierzą się osoby z różnymi dysfunkcjami. Jest szansa, że spowoduje u zdrowych rówieśników wywołanie empatii oraz odpowiedzialności za bycie pomocnym w razie potrzeby lub prośby takiego kolegi. Wychowywanie się w środowisku, w którym współuczestniczą osoby zdrowe oraz z niepełnosprawnością wzbogaca jednych i drugich uczniów

o bezcenne doświadczenie życiowe, które zaowocuje właściwymi postawami w dorosłym życiu (Gorczyca, 2023).

Bibliografia:

- Ainscow, M. (2000). Robić właściwe rzeczy. Potrzeby specjalne z perspektywy doskonalenia szkoły. W: G. Fairbairn, S. Fairbairn (red.), *Integracja dzieci o specjalnych potrzebach – wybrane zagadnienia etyczne*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN.
- Al-Khamisy, D. (2002). Gotowość nauczycieli do pracy z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych. W: D. Al-Khamisy (red.), *Integracja społeczna. Praktyczne próby wdrażania*. Warszawa: Wydawnictwo ŻAK.
- Chrzanowska, I., Jachimczak, B. (2015). Praca wychowawcza w grupie zróżnicowanej – uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w szkole ogólnodostępnej. W: J. Pyżalski (red.), *Wychowawcze i społeczno-kulturowe kompetencje współczesnych nauczycieli*. Łódź: the Q studio.
- Combs, A. W. (1981). Humanistic Education: Too Tender for a Tough World? *The Phi Delta Kappan*, 62(6), 446–449.
- Gajdzica, Z. (2007). Perspektywa badań nad systemem kształcenia uczniów niepełnosprawnych w Polsce – analiza możliwej i podejmowanej problematyki badań. W: Z. Gajdzica (red.), *Rozwój i funkcjonowanie osób niepełnosprawnych. Konteksty edukacyjne i prawne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Gorczyca, M. (2023). Akceptacja dzieci z niepełnosprawnościami w warunkach edukacji włączającej na podstawie badań przeprowadzonych w szkole podstawowej im. Kawalerów Orderu Uśmiechu w Rudzienku. *Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy*, 16(23). <https://doi.org/10.34739/sn.2023.23.06>
- Kaiser-Grodecka, I. (1987). Dysfunkcje narządów ruchu. W: a Wyszyńska (red.), *Psychologia defektologiczna*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kirenko, J. (1995). *Niektóre uwarunkowania psychospołecznego funkcjonowania osób*

- z uszkodzeniem rdzenia kręgowego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kowalik, S. (2007). *Psychologia rehabilitacji*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Loska, M., Myślińska, D. (red.) (2005). *Uczeń z niepełnosprawnością ruchową w szkole ogólnodostępnej. Poradnik dla nauczycieli szkół ogólnodostępnych*. Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu.
- Maciarz, A. (1999). *z teorii i badań społecznej integracji dzieci niepełnosprawnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Majewicz, P. (2002). *Obraz samego siebie a zachowanie młodzieży niepełnosprawnej ruchowo*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Majewicz, P. (2012). *Psychospołeczna adaptacja osób z niepełnosprawnością ruchową w okresie dorobłości*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Plichta, P. (2016). Przemoc rówieśnicza i uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – uwarunkowania i propozycje rozwiązań profilaktycznych. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 15(1), 28-52.
- Skibska, J. (2011). Edukacja inkluzyjna dziecka niepełnosprawnego w szkole ogólnodostępnej, a integracja społeczna. W: K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra w kontekście wyzwań współczesności*. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza HUMANITAS.
- Werning, R., Lutje-Klose, B. (2009). *Pedagogika trudności w uczeniu się*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.
- Zarębska, G. (2002). Wybrane metody stosowane w praktyce tworzenia indywidualnych programów rehabilitacyjnych dla dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym. W: J. Pańczyk (red.), *Forum Pedagogów Specjalnych XXI wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.